

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CIVIL LAW/ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

ՌՈՒԲԻՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ԵՊՀ, քաղաքացիական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ

RUBINA PETROSYAN
Post-graduate student at the Chair of Civil Law, YSU

РУБИНА ПЕТРОСЯН
Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

**ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԽՆԱՄԱՏԱՐ ԸՆՏԱՆԻՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՌԱՆՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ
ԽՆԱՄՔԻ ՄՆԱՑԱԾ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԽՆԱՄՔԻ ԵՎ
ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆՆ
ՈՒՂՂՎԱԾ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐ
(ԻՐԱՎԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)**

**GUARDIANSHIP AND CURATORSHIP AND FOSTER FAMILY AS
INSTITUTIONS REFERRED TO THE ORGANIZATION OF THE
CARE AND UPBRINGING OF THE CHILDREN LEFT WITHOUT
PARENTAL CARE (COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS)**

**ОПЕКУНСТВО И ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО, ПРИЕМНАЯ СЕМЬЯ
КАК ИНСТИТУТЫ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ОРГАНИЗАЦИЮ
ВОСПИТАНИЯ И УХОДА ЗА ДЕТЬМИ, ОСТАВШИМИСЯ
БЕЗ РОДИТЕЛЬСКОГО ПОПЕЧЕНИЯ
(СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)**

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների խնամքի և դաստիարակության կազմակերպմանն ուղղված խնամակալության, հոգաբարձության և խնամատար ընտանիքի ինստիտուտների համակողմանի բացահայտումն անհրաժեշտ է կատարել վերջիններիս կարգավորման առարկա հանդիսացող հարաբերությունների իրավահամեմատական վերլուծության միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքի¹ համաձայն՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին բացահայտում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները, վարում են նման երեխաների հաշվառումը և,

¹ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքին ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 09.11.2004 թ., ուժի մեջ է մտել 19.04.2005 թ.: ՀՀՊՏ 2005.01.19/4(376) Հոդվ. 60:

ելնելով ծնողական խնամքից զրկվելու որոշակի հանգամանքներից, ընտրում են այդ երեխաների խնամքի և դաստիարակության կազմակերպման ձևերը: Կազմակերպությունների (նախադպրոցական կրթական, հանրակրթական, բժշկական կամ նմանատիպ այլ կազմակերպությունների) պաշտոնատար անձինք, որոնք տեղեկություններ ունեն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների մասին, պարտավոր են այդ մասին հաղորդել խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին՝ ըստ երեխաների փաստացի գտնվելու վայրի (ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք, 109-րդ հոդվ., 1-ին մաս, 110-րդ հոդվ., ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2016 թ. հունիսի 2-ի N 631-Ն որոշմամբ հաստատված խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրության 9-րդ կետ, 5-րդ ենթակետ): Քաղաքացիական օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ խնամակալ կամ հոգաբարձու նշանակում է խնամակալության ու հոգաբարձության կարիք ունեցող անձի բնակության վայրի խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը՝ մեկ մասվա ընթացքում, սկսած այն օրվանից, երբ նշված մարմինն հայտնի է դարձել քաղաքացու նկատմամբ խնամակալություն կամ հոգաբարձություն սահմանելու անհրաժեշտությունը: Ընտանեկան օրենսգրքի 109-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները տեղական ինքնակառավարման մարմիններն են: «Տեղական ինքնակառավարման մարմնի մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետում նշվում է, որ պետության կողմից համայնքի ղեկավարին պատվիրակված լիազորություն է խնամակալության, հոգաբարձության սահմանումը և խնամակալության ու հոգաբարձության մարմիններին օրենքով վերապահված այլ լիազորությունների իրականացնումը: Ինչպես տեսնում ենք, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների կարգավիճակի ճանաչման և նրանց նկատմամբ խնամքի ձևի ընտրության գործընթացի իրար փոխկապված փուլերում՝ բացահայտման, հաշվառման, կարգավիճակի ճանաչման և խնամքի ձևի որոշման գործընթացում, ներգրավված են և առանցքային դերակատարում ունեն խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները: Այստեղ հատկանշական է ներկայացնել ՄԱԿ-ի երեխայի իրավունքների կոմիտեի (այսուհետ՝ Կոմիտե)² հնչեցրած մտահոգությունը՝ կապված մեր երկրում գործող խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի հետ: Մասնավորապես, դրական գնահատելով ազգային, մարզային և տեղական մակարդակներում ստեղծված՝ երեխայի պաշտպանության եռաստիճան համակարգը, այդուհանդերձ մտահոգիչ է համարել այն, որ տեղական մակարդակում երեխայի պաշտպանությունը հիմնականում իրականացվում է անհրաժեշտ որակավորում և մասնագիտական պատրաստվածություն չունեցող կամավորների կողմից: Կոմիտեն առաջարկել է միջոցներ ձեռնարկել տեղական մակարդակում երեխաների պաշտպանության գործին ներգրավելու երեխաների հետ աշխատանքի փորձ ունեցող մասնագետների, երեխաների այլընտրանքային խնամքի մասին ՄԱԿ-ի

² ՀՀ-ի կողմից 1993 թվականին վավերացված՝ Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի և հետագայում լրացված Կոնվենցիային կից երկու արձանագրությունների՝ անդամ պետությունների կողմից կատարման նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է ՄԱԿ-ի՝ Երեխայի իրավունքների կոմիտեն:

կողմից 2009 թվականի նոյեմբերի 20-ին ընդունված ուղենիշներին համապատասխան ապահովել ընտանիքահենք և համայնքահենք խնամքի այլընտրանքային բավարար տարբերակներ ընտանեկան միջավայրից զրկված երեխաների համար (Կետ 30)³: Արդարացի և հիմնավորված համարելով Կոմիտեի մտահոգությունը՝ ցանկանում ենք ուշադրություն հրավիրել ներքոհիշյալ օրենսդրական կարգավորումների վրա:

1. Ընտանեկան օրենսգրքի համաձայն՝ երեխաների խնամակալներ (հոգաբարձուներ) կարող են նշանակվել միայն չափահաս գործունակ անձինք՝ իրենց համաձայնությամբ: Երեխայի խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակելիս հաշվի են առնվում խնամակալի (հոգաբարձուի) բարոյական և անձնական այլ հատկանիշներ, խնամակալի (հոգաբարձուի) պարտականությունները կատարելու նրա ունակությունները, խնամակալի (հոգաբարձուի) և երեխայի փոխհարաբերությունները, երեխայի նկատմամբ խնամակալի (հոգաբարձուի) ընտանիքի անդամների վերաբերմունքը, ինչպես նաև երեխայի ցանկությունը, եթե դա հնարավոր է: Այնուհետև սպառիչ թվարկվում են այն հանգամանքները (քրոնիկ ալկոհոլյան մոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ հիվանդ անձինք, կյանքի և առողջության նկատմամբ դիտավորյալ հանցագործություններ կատարած անձինք, խնամակալների (հոգաբարձուների) պարտականություններից հեռացված անձինք և այլն), որոնց առկայության փաստը բացառում է վերջիններիս խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակվելու հնարավորությունը (Ընտ. օր., 135-րդ հոդվ.): Եթե բացառող հանգամանքները հավաստվում են համապատասխան տեղեկանքներով և փաստաթղթերով (բժշկական հաստատությունների կողմից տրված տեղեկանք, խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի որոշում, դատարանի վճիռ և այլն), ապա տրամաբանական հարց է առաջանում՝ ի դեմս խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի՝ ղվ պետք է կատարի, օրինակ, հնարավոր խնամակալի (հոգաբարձուի) բարոյական և անձնական այլ հատկանիշները, խնամակալի (հոգաբարձուի) պարտականությունները կատարելու նրա ունակությունները պարզելու, դրանք «երեխայի լավագույն շահերի» լույսի ներքո գնահատելու մնացյալ բոլոր գործողությունները, որոնք մեր հանդամամբ միայն լուրջ մասնագիտական խմբի կողմից կատարված ուսումնասիրության և դրա արդյունքում կազմված եզրակացության հիման վրա կարող են կատարվել, երբ ՀՀ-ում բացակայում է քննարկվող բնագավառում պարտադիր կատարման ենթակա որոշումներ ընդունելու իրավասություն ունեցող մասնագիտացված մարմին⁴: Չնայած նրան, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին կից ստեղծվում են խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներ (այսու-

³ Հասանելի է հետևյալ հղումամբ՝ <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/crc/pages/crcindex.aspx>, 02.12.2017թ. դրությամբ:

⁴ Սույն ուսումնասիրության շրջանակում ամենևին նպատակ չունենալով մուտք գործել հանրային իրավունքի կարգավորման բնագավառ՝ այդուհանդերձ չենք կարող չանդրադառնալ խնամակալության և հոգաբարձության՝ որպես առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության հարցում բացառիկ լիազորություններով օժտված մարմնի մասնագիտական պատրաստվածությանը, իրավասություններին, կայացվող որոշումների հիմնավորվածությանը որքանով, որ այն անմիջականորեն առչնվում է մեր կողմից կատարվող ուսումնասիրությանը:

հետ՝ հանձնաժողով), միևնույն է, դա որևէ լուրջ ազդեցություն չի կարող ունենալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի պրոֆեսիոնալիզմի ձևավորման և գործունեության արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից հետևյալ պատճառներով պայմանավորված. նախ՝ այդ հանձնաժողովը հասարակական հիմունքներով գործող, խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին կից ստեղծվող *խորհրդակցական մարմին է*, երկրորդ՝ հանձնաժողովի կազմում *կարող են ընդգրկվել* մարզպետարանների (Երևանում՝ Երևանի քաղաքապետարանի) աշխատակազմի կառուցվածքային ստորաբաժանումների, սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալությունների (բաժինների) աշխատողներ, համայնքապետարանի աշխատակազմի համայնքային ծառայողներ, բուժաշխատողներ, համայնքի մանկավարժներ, հոգեբաններ, սոցիալական աշխատանքի մասնագետներ և իրավաբաններ, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ (համաձայնությամբ), *երրորդ՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի առաջարկով* հանձնաժողովը կազմում ու խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն է ներկայացնում քննարկվող հարցի վերաբերյալ հանձնաժողովի դիրքորոշումն արտացոլող՝ *բացառապես խորհրդատվական բնույթ ունեցող համապատասխան եզրակացություն* (Ընտ. օր., 109-րդ հոդվածի 2-րդ մաս, ՀՀ կառավարության 2016 թվականի հունիսի 2-ի «Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությունը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2011 թվականի փետրվարի 24-ի N 164-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 631-Ն որոշման (այսուհետ՝ Կանոնադրություն) 11-րդ, 14-րդ, 18-րդ կետեր: Բացի դրանից՝ 2005 թվականին ստեղծվել է կրկին խորհրդակցական մարմին հանդիսացող՝ Երեխայի իրավունքների պաշտպանության ազգային հանձնաժողովը⁵, որի գործառույթներից է կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների իրավունքների պաշտպանության պետական ծրագրերի իրականացման վերաբերյալ առաջարկությունների ներկայացումը (4-րդ կետի 9-րդ ենթակետ): Հանձնաժողովի որոշումներն ունեն երաշխավորական բնույթ (11-րդ կետ): Ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ կրկին հանձնաժողովում գերակշռում են ոչ այս ոլորտում գործունեություն իրականացնող մասնագետները:

Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը մի կողմից կարծես իմպերատիվ կերպով ամրագրել է խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին կից այս հանձնաժողովների ստեղծումը, մյուս կողմից՝ վերջիններիս համար քննարկվող հարաբերությունների ոլորտում գործող համապատասխան մասնագետներից բաղկացած մասնագիտացված կազմ ունենալու և իրենց գործունեության արդյունքում խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի համար պարտադիր հանդիսացող որոշումներ կայացնելու իրավասություն չվերապահող դրույթների ամրագրմամբ, ըստ էության, հանձնաժողովի գոյությունն ու գործունեությունը

⁵ Տե՛ս ՀՀ վարչապետի 2012 թվականի դեկտեմբերի 28-ի «Երեխաների իրավունքների պաշտպանության ազգային հանձնաժողով ստեղծելու, հանձնաժողովի կանոնադրությունը և անհատական կազմը հաստատելու և ՀՀ վարչապետի 2005 թվականի հոկտեմբերի 28-ի N 835-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 1295-Ն որոշումը:

դարձնում է ֆունկցիոնալությունից զուրկ և ձևական: Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի կարիքները գնահատելու, ուսումնասիրելու գործառնությունների հատվածը վերապահված է նաև սոցիալական աջակցության տարածքային մարմիններին⁶, որոնք խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն տալիս են եզրակացություններ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի խնամակալության կամ հոգաբարձության, խնամատարության հանձնելու, ինչպես նաև խնամակալ ճանաչելու կամ խնամատար ծնող հաշվառելու մասին («Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք⁷, 17-րդ հոդվ., 1-ին մաս, 4-րդ կետ), որոնք, իհարկե, կրկին պարտադիր և վերջնական չեն կարող լինել խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի համար՝ չնայած այս մարմինների բավականին մասնագիտացված բնույթին: Գործող իրավակարգավորումների պայմաններում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն, ըստ էության, խնամակալի (հոգաբարձուն) ընտրությունը կատարում է՝ ղեկավարվելով օրենքով ամրագրված բացառող հանգամանքներով, իսկ այլ հանգամանքներ գնահատում է սեփական հայեցողությամբ: Խնամակալության և հոգաբարձության սահմանման մի շարք որոշումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ խնամակալ (հոգաբարձու) են նշանակվում հիմնականում երեխայի հարազատները: Խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակելու որոշումների հիմքում դրվում են խնամակալ դառնալ ցանկացող անձի դիմումը և անձի համաձայնությունն ու պատրաստակամությունը՝ խնամակալի և հոգաբարձուի պարտականությունները կատարելու, հիմնականում բժշկական և նարկոլոգիական կենտրոնների համապատասխան տեղեկանքները, երբեմն Հանձնաժողովի եզրակացությունը, տարբեր անձանց վկայությունները⁸: Նշենք, որ դրանցում առհասարակ բացակայում են ապագա խնամակալի գույքային, ընտանեկան դրության և զբաղվածության՝ խնամակալի պարտականությունների հետ համատեղելիության վերաբերյալ որևէ դրույթ, մինչդեռ դրանք հավասարապես կարևոր են երեխայի պատշաճ ընտանեկան դաստիարակության, լիարժեք ֆիզիկական և հոգեկան զարգացման ապահովման առումներով, դրանց գերակշռող մասում բացակայում է նշում՝ հանձնաժողովի թեկուզև խորհրդատվական բնույթ կրող եզրակացության մասին, սակայն դրանցում կարմիր թելի նման առկա է «ելնելով անչափահասների շահերից» ձևակերպումը, սակայն թե հա-

⁶ ՀՀ-ում սոցիալական աջակցության տարածքային մարմինները գործում են հիմնականում մարդկային կենտրոնում և քաղաքներում: Օրինակ, Վայոց Ձորի մարզում սոցիալական աջակցության տարածքային մարմինը գտնվում է Ջերմուկ քաղաքում: Այստեղ, կրկին բարձրանում է այս մարմնի գործունեության արդյունավետության հարցը, քանի որ կենտրոնից զգալի հեռավորության վրա գտնվող որևէ համայնքում անհրաժեշտ ուսումնասիրությունների կատարումը բավականին ժամանակատար կարող է լինել, և մեկ-երկու այցի կամ հանդիպման շրջանակում հնարավոր չի լինի համապարփակ եզրակացություն կազմել, ինչն էլ համայնքներում համապատասխան մասնագետների ներգրավմամբ՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունն է առաջ բերում:

Սոցիալական աջակցության մարմինների սպասարկման տարածքները տե՛ս ՀՀ կառավարության 2015 թվականի հունիսի 4-ի N 582-Ն որոշման մեջ:

⁷ «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքն Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է 17.12.2014 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.2015 թ., ՀՀՊՏ 2014.12.30/76(1089).1 Հոդ.1253.20:

⁸ Տե՛ս, օրինակ, Երևան քաղաքի Աջափնյակ վարչական շրջանի ղեկավարի 27.10. 2009 թ. N 1, 03.05.2010թ. թիվ 120, 01. 02. 2010թ.թիվ 04 որոշումները: Տավուշի մարզի Իջևանի քաղաքապետի 2016 թվականի 11. 03.2016թ. N119 որոշումը:

տուկ մասնագիտական ինչ գիտելիքների տիրապետող մասնագետը և երեխայի ու խնամակալի (հոգաբարձուի) համադրելիության ինչպիսի չափանիշներից ելնելով է կայացնում «երեխայի լավագույն շահերից» բխող որոշում, ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված չէ: Ուշագրավ է Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումն առ այն, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի եզրակացությունը, որը տրվել է առանց երեխայի՝ նրա դաստիարակությանը հավակնող ծնողներից մեկի՝ կյանքի հետազոտության, չի կարող գնահատվել որպես վեճի լուծման համար պատշաճ ապացույց⁹: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) **Օլսոնն (թիվ 2) ընդդեմ Շվեդիայի գործով** ընդգծել է երեխային առնչվող հարցերում պետական իշխանությունների դերը¹⁰: «**P. C.- ն և S.-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության**» և «**W.-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության**» **գործերով** ՄԻԵԴ-ը կրկին ընդգծել է, որ երեխայի կենսաբանական ընտանիքին վերամիավորման հետ անհնարինության որոշումները պետք է հիմնված լինեն համապատասխան նկատառումների վրա և չպետք է լինեն միակողմանի, դրանք չպետք է լինեն կամ երևան կամայական (**P. C.- ն և S.-ն**), միևնույն ժամանակ ՄԻԵԴ-ը երեխային երկարաժամկետ խնամակալության հանձնելու առնչությամբ նշել է, որ որոշումների կայացման գործընթացը պետք է այնպիսին լինի, որպեսզի տեղական իրավասու մարմնի կողմից պարզվեն և պատշաճ կերպով հաշվի առնվեն ծնողների տեսակետները և շահերը, և որպեսզի ծնողները կարողանան պատշաճ ժամկետում օգտվեն իրենց հասանելի իրավական պաշտպանության միջոցներից (**W.-ն**)¹¹:

Պրակտիկայում խնամակալ կամ հոգաբարձու հիմնականում նշանակվում են երեխայի տատիկը կամ պապիկը¹², որոնք հաճախ իրենք ունեն խնամքի և աջակցության կարիք, ինչը սակայն խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կողմից ոչ միշտ է հաշվի առնվում, և երեխան հանձնվում է նրանց խնամքին՝ փաստացի շարունակելով ունենալ խնամքի կարիք: Կարծում ենք՝ խնամակալի անձի ընտրությունը հատկապես բարդ է հաշմանդամություն կամ ծանր առողջական խնդիրներ, դաստիարակության դժվարություններ ունեցող, հոգեկան կամ վարքի խանգարմամբ տառապող երեխայի դեպքում և այս դեպքում կրկին օբյեկտիվորեն առաջ է գալիս նեղ մասնագիտական գիտելիքների կիրառմամբ, խնամակալին առաջադրվող հստակ պահանջների առաջադրման, դրանցում համոզվելու և «երեխայի լավագույն շահի» հաշվառման արդյունքում վերջինիս նշանակելու խնդիրը: Կոմիտեն «**երեխայի լավագույն շահ**» հասկացությունը մեկնաբանելով որպես ընդգրկուն և ճկուն հասկացություն, որի բովանդակությունը որոշվում և գնահատվում է կոնկրետ գործի հանգամանքների, երեխայի հետ կապված անձնական հանգամանքների, նրա գտնված իրավիճակի և կա-

⁹ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱԲԴ/0474/02/11 գործով 23. 03, 2012 թ. որոշումը:

¹⁰ Տե՛ս «Olsson v. Sweden (No. 2)», 27/11/1992, app no (s). /գանգառ թիվ/ 13441/87:

¹¹ Տե՛ս P., C. and S. v. The United Kingdom, 16/07/2002, App. No(s). 56547/00:

¹² Տարեց՝ 65 տարին լրացած անձինք, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հետ հավասարապես հանդիսանում են «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով պետության կողմից տրամադրվող խնամքի սուբյեկտներ: Այսինքն, խնամակալ և հոգաբարձու կարող են նշանակվել անձինք, որոնք իրենք հաճախ պետության խնամքի և հոգաժության կարիքն ունեն:

րիքների լույսի ներքո, արձանագրել է, որ նման մոտեցումը չարաշահումների հնարավորություն է տալիս մասնագետներին՝ հատկապես խնամակալությանը վերաբերող վեճերում, որոնք հրաժարվում են երեխայի լավագույն շահերը գնահատելուց՝ դրանք համարելով անկարևոր կամ ոչ վերաբերելի¹³: Նշենք, որ 20-րդ դարի կեսին ԱՄՆ-ում խնամակալության և հոգաբարձության վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու լրջության և դժվարության պատճառով ընտանեկան դատարաններն ու օրենսդիրները ձևավորեցին «guardian ad litem»-ի ինստիտուտը¹⁵ (վերջինս դատարանի կողմից նշանակված խնամակալ է, որը դատավարական գործընթացներում ներկայացնում է անչափահասի շահերը¹⁶): Նրանց երբեմն կոչում են «դատարանի աչքեր և ականջներ»¹⁷:

Իրավիճակը փոքր-ինչ այլ է երեխային խնամատար ծնողին հանձնելու դեպքում: 2017 թվականի դեկտեմբերի 21-ի «Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի¹⁸ ընդունմամբ հիմնարար փոփոխության ենթարկվեց խնամատար ընտանիքի ինստիտուտը: Խնամատարությունը կազմակերպվում է իրավասու մարմինների կողմից ընտրված, հաշվառված, վերապատրաստված, որակավորված անձի միջոցով մինչև երեխայի՝ ընտանիքում խնամատարության կիրառման հիմք հանդիսացած իրավիճակի վերացումը: Այդ անձանց ընտրության, հաշվառման, որակավորման և վերապատրաստման կարգը, ինչպես նաև երեխայի՝ ընտանիքում խնամատարության կիրառման հիմք հանդիսացող վիճակի փոփոխումն ու դրա չափորոշիչները սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը¹⁹: Այս դեպքում արդեն իրավասու մարմին է հանդիսանում մարզպետարա-

¹³ ՄԱԿ-ի երեխայի իրավունքների կոմիտե, Ընդհանուր մեկնաբանություն 14 երեխայի լավագույն շահերն առանցնահերթորեն հաշվի առնելու իրավունքի վերաբերյալ, հոդված 3, մաս 1, 29 մայիսի 2013. CRC/C/GC/14, կետեր 32-34:

¹⁴ Հարկ է նշել, որ մասնագիտական շրջանակներում բազմաթիվ ուսումնասիրություններ եղան երեխայի՝ խնամակալությանը վերաբերվող վեճերում «guardian ad litem»-ի անորոշ ու հակասական դերին մասին և «guardian ad litem»-ի պարտականությունների և այս ձևի օգտագործմամբ երեխայի շահերի պաշտպանության առնչությամբ ընդունված միասնական մոտեցում չկա: Այս մասին տես Jean Koh Peters, Representing children in child protective proceedings: ethical and practical dimensions., (3rd ed. 2007), էջ 40-41: Barbara A. Atwood, Representing Children Who Can't or Won't Direct Counsel: Best Interests Lawyering or No Lawyer at All?, 53 ARIZ. L. REV. 2011, էջ 381, 386-403: Linda D. Elrod, Client-Directed Lawyers for Children: It Is the "Right" Thing To Do, 27 PACE L. REV. 2007, էջ 869, 876:

«Guardian ad litem»-ը կարճ ժամկետով նշանակված է քննիչ, որը դատարանին առաջարկներ է ներկայացնում խնամակալության կարիք ունեցող անձանց մասին, իրավաբան, որը ներկայացնում է երեխային, փաստաբան՝ «երեխայի լավագույն շահերի» ապահովման համար, օգնական:

¹⁵ Առավել մանրամասն տես Richard Ducote, Guardians Ad Litem in Private Custody Litigation: The Case for Abolition, 3 LOY. J. PUB. INT. L. 106, 109-12 (2002) (discussing the history and background of guardians ad litem).

¹⁶ Տես <https://dictionary.findlaw.com/definition/guardian.html>:

¹⁷ Տես Raven C. Lidman & Betsy R. Hollingsworth, The Guardian Ad Litem in Child Custody Cases: The Contours of our Judicial System Stretched Beyond Recognition, 6 GEO. MASON L. REV. 1998 թ., էջ 257:

¹⁸ «Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքն Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է 21.12.2017թ., ուժի մեջ է մտել 12.01.2018 թ., ՀՕ-10-Ն, ՀՀՊՏ 2018.01.17/4(1362) Հոդ. 28:

¹⁹ Ներկայումս շրջանառության մեջ է գտնվում «խնամատար ծնող դառնալու ցանկություն ունեցող անձանց հաշվառման, որակավորման և երեխայի խնամքը և դատարարությունը խնամատար ընտանիքում կազմակերպելու, խնամատար ծնող դառնալ ցանկացող անձանց վերապատրաստման,

նը, Երևան քաղաքում՝ քաղաքապետարանը, որոնք էլ իրականացնում են խնամատար ընտանիքի ընտրությունը՝ հաշվի առնելով Երեխայի լավագույն շահերը (Ընտ. օր., 137-րդ հոդվ., 1-ին և 11-րդ մասեր): Այս կարգավորմամբ օրենսդիրը խնամատարության կազմակերպման գործընթացից դուրս է մղել առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության, նրանց խնամքի և դաստիարակության կազմակերպման ձևի ընտրություն կատարելու բացառիկ իրավասություն ունեցող խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին՝ այդ իրավունքը ի դեմս մարզպետարանի (քաղաքապետարանի) կրկին վերապահելով ոչ մասնագիտացված մեկ այլ մարմնի, սակայն այս դեպքում մարզպետարանը խնամատար ծնողի ընտրությունը կատարում է օրենսդրական մակարդակում ամրագրված խնամատար ծնողի անձին ներկայացվող խիստ հստակ պահանջների արդյունքում: Օրենսդրական նորամուծություն հանդիսացող խնամատար ծնողի ուսուցման, որակավորման ու վերապատրաստման պարտադիր գործընթացները նվազագույնի են հասցնում ոչ մասնագիտացված մարմնի՝ խնամատար ծնողի համար պահանջվող համապատասխանագիտելիքներ և գործնական հմտություններ չունեցող անձին խնամատար ծնող ընտրելու հնարավորությունը: Հատկապես, դրական պետք է գնահատել մասնագիտացված, ճգնաժամային և արձակուրդային խնամատար ընտանիքների ներդրումը, որոնց շնորհիվ իրականացվում է առանց ծնողական խնամքի մնացած և որոշակի առողջական և ընտանեկան խնդիրներ ունեցող երեխաների թիրախային խնամք և դաստիարակություն (Ընտ. օր., 139-րդ հոդվ., 1-4-րդ մասեր): Օրինակ՝ սուր կամ քրոնիկ վարակիչ հիվանդությամբ տառապող երեխայի խնամքը և դաստիարակությունը խնամատար ընտանիքում կարող են կազմակերպվել, եթե վերջինս անցել է հաշմանդամություն կամ այլ հատուկ կարիք կամ դաստիարակության դժվարություն ունեցող երեխային խնամելու և դաստիարակելու համապատասխան վերապատրաստում, ինչպես նաև ունի երեխայի կարիքներին համապատասխանող կենցաղային և այլ անհրաժեշտ պայմաններ (Ընտ. օր., 137-րդ հոդվ., 4-րդ մաս): Այս ամենից ակնհայտորեն հետևում է մեկ բան, որ օրենսդիրն ընդգծված ուշադրություն է հրավիրել խնամատարության հանձնվող երեխաների խնամքով և դաստիարակությամբ զբաղվող անձանց նկատմամբ, սակայն անտարբեր վերաբերմունք ցուցաբերել խնամակալության (հոգաբարձության) հանձնված երեխաների նկատմամբ: Ներկայումս արդեն իսկ գործող սոցիալական աշխատողի²⁰ և դեպք վարողի ինստիտուտները հնարավորություն

խնամատար ընտանիքում հոգեզավակի խնամքի նկատմամբ վերահսկողության կարգերը, խնամատար ընտանիքին ամսական ժամանակահատվածով դրամական միջոցների վճարման կարգը և չափը, խնամատարության պայմանագրի օրինակելի ձևերը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2008 թվականի մայիսի 8-ի N 459-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որով մանրամասն կարգավորված է խնամատար ծնող դառնալու հայտ ներկայացրած անձանց ներկայացվող պահանջները, նրանց հաշվառման, վերապատրաստման, հոգեզավակի խնամքի նկատմամբ վերահսկողության, խնամատար ընտանիքին ամսական ժամանակահատվածով դրամական միջոցների վճարման կարգը և այլն:

²⁰ 5000-ից ավելի բնակիչ ունեցող համայնքի աշխատակազմում ստեղծվում է համայնքի սոցիալական աշխատողի հաստիք («Տեղական ինքնակառավարման մարմինների մասին» ՀՀ օրենք, 48-ր հոդվ., 3-րդ մաս), որն իրավունք ունի կատարելու տնային այցելություններ, անհրաժեշտության դեպքում ու-

են ընձեռում համայնքներում բարձրացնել խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի գործունեության արդյունավետությունը: Ուստի, խնամատար ընտանիքի առնչությամբ կատարված համակարգային բարեփոխումների համատեքստում, անհրաժեշտ է գաղափարական ու բովանդակային բարեփոխումներ կատարել նաև խնամակալության և հոգաբարձության ինստիտուտում՝ ներպետական իրավական դաշտում համապատասխան կանոնակարգումներ կատարելով: Մասնավորապես, Ընտանեկան օրենսգրքում լրացում կատարել՝ ամրագրելով համապատասխան լիազորող նորմ²¹, որին համապատասխան կընդունվի ՀՀ կառավարության որոշում, որով հստակ կսահմանվեն խնամակալին (հոգաբարձուին) ներկայացվող պահանջները, դրանց գնահատման կարգն ու իրավասու մարմինը, ինչպես նաև խնամակալի (հոգաբարձուի) և խնամարկյալի համադրելիության չափանիշները:

2. Միևնույն նպատակին ուղղված այս երկու ինստիտուտների հաջորդ տարբերությունը հետևյալն է. խնամակալի և հոգաբարձուի պարտականություններն առաջանում են խնամակալության ու հոգաբարձության մարմնի կողմից խնամակալին (հոգաբարձուին) նշանակելու որոշում՝ վարչական ակտ կայացնելու պահից, իսկ խնամատարության հիմքում ընկած է երեխայի խնամքը և դաստիարակությունը կազմակերպելու մասին պայմանագիրը (այսուհետ՝ խնամատարության պայմանագիր): Մեր կարծիքով, խնամակալ նշանակելու մասին խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի որոշումը, չնայած նրա հանրային իրավական բնույթին, կարելի է դիտարկել ոչ միայն որպես վարչաիրավական ակտ: Այս ակտի ընդունմամբ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն իրականացնում է սոցիալական խնամքի կարիք ունեցող անձին տեղավորման, խնամքի և դաստիարակության կազմակերպման իր վրա դրված պարտավորությունը: Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը չի գործում որպես իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ, այլ որպես հանրային սուբյեկտի անունից հանդես եկող՝ ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմին: Պետք է համաձայնել Լ. Յու. Միխեևայի այն դիրքորոշմանը, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կայացրած ակտն ունի գործարքին բնորոշ այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ երրորդ անձի առնչությամբ խնամակալի (հոգաբարձուի), ինչպես նաև հանրային իշխանության մարմնի իրավունքների և պարտականությունների առաջացումը, խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կողմից կոնտ-

սումնասիրելու սոցիալական աջակցություն ստանալու նպատակով կամ խնամակալ ճանաչելու կամ խնամատար ծնող հաշվառելու համար դիմած անձանց (ընտանիքների) սոցիալական և նյութական պայմանները: Սոցիալական դեպք վարողը պարտավոր է գնահատել սոցիալական աջակցություն հայցողի, խնամակալ ճանաչելու կամ խնամատար ծնող կամ որդեգրել ցանկացող անձ հաշվառելու համար դիմողի (ընտանիքի), սոցիալական աջակցություն ստացողի սոցիալական խնդիրները, գույքային և ոչ գույքային ռեսուրսները, սոցիալական կարիքները («Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք, 40-ր հոդվ.): Սակայն ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված չեն այն չափանիշները, որոնք նրանց համար ուղենիշ պետք է հանդիսանան իրենց այս գործառնություններն իրականացնելիս:

²¹ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները կարող են օրենքով լիազորվել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր:

րագենտի ազատ ընտրությունը, կամքի ազատության արտահայտումը, իրավահարաբերության մասնակիցների հավասարությունը²²: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 289-րդ հոդվածի դրույթների համաձայն՝ գործարքները քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց այն գործողություններն են, որոնք ուղղված են քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն կամ դրանց դադարելուն: Այս հոդվածի դրույթները կիրառելի են նաև խնամակալության (հոգաբարձության) իրավահարաբերությունների նկատմամբ, որքանով որ խնամակալի (հոգաբարձուի) և խնամակալության (հոգաբարձության) մարմնի միջև որոշակի պայմանների շուրջ կայացված համաձայնությամբ առաջանում է խնամակալի (հոգաբարձուի) կողմից երրորդ անձի օգտին մի շարք գործողություններ կատարելու պարտավորությունը, իսկ սա կարող է դասվել քաղաքացիական իրավահարաբերությունների օբյեկտների այնպիսի տեսակների շարքին, ինչպիսիք ծառայություններն են: Համեմատելով պայմանագիրը և անհատական վարչական ակտը՝ Ի Բ. Նովիցկին գրում է, որ«...վարչական ակտում, սկզբում արտահայտվում է իշխանական կամքը, որով պայմանավորված էլ՝ ստեղծվող իրավահարաբերություններում չկա կողմերի հավասարություն: Պետական հիմնարկը այդպիսի դեպքերում հանդես է գալիս որպես պետական կառավարման մարմին, ուստի նրա կամքը պարտադիր է նրանց համար, ում այն ուղղված է²³»: Այս իրավահարաբերությունների հիմքում անպայմանորեն միշտ ընկած է խնամակալի (հոգաբարձուի) համաձայնությունը, որով այն մեր համոզմամբ նույնանում է խնամատարության պայմանագրի հետ: Միայն վերջին դեպքում այն իրենից ներկայացնում է երեխայի օրինական ներկայացուցչի, մարզպետարանի (քաղաքապետարանի) և խնամատար ծնողի եռակողմ համաձայնության արդյունք, որը կարծում ենք նպաստում է ստանձնած պարտավորությունների կատարման նկատմամբ կողմերից յուրաքանչյուրի պատասխանատվության զգացումի բարձրացմանը, սակայն երկու դեպքում էլ բացակայում է իրավասու մարմնի կողմից պայմանագիր կնքելուն հարկադրելու որևէ տարր: Տեղին է մեջբերել հետևյալ միտքը. «Պայմանագիրը հանդիսանում է կողմերի համաձայնություն, իսկ համաձայնությունն իրենից ներկայացնում է կամային ակտ, անձանց կամարտահայտություն, կամային գործընթացի արդյունք: Համաձայնության մեջ հիմնականը «կամքի» դրվագն է...»²⁴: Ուստի, կարող ենք ասել, որ խնամակալության (հոգաբարձության) սահմանմամբ խնամակալի (հոգաբարձուի) ու խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի միջև հարաբերությունները պայմանագրային բնույթ ունեն և այս իրավահարաբերությունների հիմքը խնամակալի (հոգաբարձուի) և պետական իշխանության մարմնի միջև որոշակի ժամանակ կամ մինչև խնամակալության (հոգաբարձության) սահմանման հիմք հանդիսացած հանգամանքների վերանալը անհատուց կերպով խնամակալություն (հոգաբարձություն) իրականացնելու մասին համաձայնությունն է: Երկու

²² Տե՛ս *Михеева Л.Ю.*, Опекa и попечительство: теория и практика. М., Волтерс Клувер, 2004, էջ 150:

²³ Տե՛ս *Новицкий И.Б.*, Сделки. Исковая давность. М., Госьюрриздат, 1954, էջ 13:

²⁴ Տե՛ս *Огензихт В.А.*, Воля и волеизъявление, Очерки теории, философии и психологии права. Душанбе: Дошли, 1983, էջ 123:

ինստիտուտների դեպքում էլ, համաձայնության առարկան՝ որոշակի գործողությունների կատարումն է, որոնք պետք է հանգեցնեն ոչ նյութական արդյունքի հասնելուն (երեխային դաստիարակելուն և ինքնուրույն կյանքի համար նրան անհրաժեշտ սոցիալական մակարդակի հասցնելուն), և երկու դեպքում էլ պահանջվում է պայմանագրից բխող պարտավորությունների անմիջական կատարում: Միևնույն ժամանակ, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների նկատմամբ կիրառվող խնամակալության (հոգաբարձության) ինստիտուտը չի կարող դիտարկվել որպես բացառապես քաղաքացիական իրավունքի նորմերով կարգավորվող իրավահարաբերությունների ամբողջություն: Այս ինստիտուտի հիմքում ընկած է անձի՝ պաշտպանված լինելու սոցիալական անհրաժեշտությունը: Ուստի, խնամակալության (հոգաբարձության) սահմանման առթիվ կողմերի միջև ձեռք բերվող համաձայնության մասնավորները պետք է ուրվագծեն այս հարաբերությունների՝ խնամատարության օրինակով պայմանագրային դաշտում կարգավորելու տեսլականը՝ դրանք, իհարկե, ենթարկելով ընտանեկան իրավունքի սկզբունքներին:

3. Խնամակալն ու հոգաբարձուն խնամակալության (հոգաբարձության) տակ գտնվող երեխայի նկատմամբ խնամակալության և հոգաբարձության պարտականությունները կատարում են անհատույց: Խնամատար ընտանիքին ամսական ժամանակահատվածով վճարվում են դրամական միջոցներ, որը կազմված է երեխայի խնամքի և դաստիարակության համար նախատեսված միջոցներից և երեխայի խնամքի և դաստիարակության դիմաց տրվող վարձատրությունից (Ընտ. օր., 136-րդ հոդվ., 4-րդ մաս, 140-րդ հոդվ., 1-ին և 2-րդ մասեր): Այստեղից օբյեկտիվ հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք անհավասար գույքային դրություն չի ստեղծվում ինչպես միևնույն կարգավիճակն ունեցող երեխաների, այնպես էլ նրանց հանդեպ պարտավորությունների միևնույն ծավալն ունեցող անձանց հանդեպ: Անհատույց խնամակալության (հոգաբարձության) սահմանման որոշման կայացումը խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի համար չի ենթադրում որևէ լրացուցիչ պարտականություն կամ խնամակալական ընտանիքի համար արտոնություն, մինչդեռ խնամատարության պայմանագրի կնքումը դրա մասնակիցներին հնարավորություն է տալիս բացի խնամակալական ընտանիքների համար ընդհանուր երաշխիքներից՝ նախատեսել լրացուցիչ, այսինքն՝ խնամատար երեխաների համար դաստիարակության և ապրելու առավել լավ պայմաններ՝ նրանց առողջական վիճակի այս կամ այն հանգամանքների հաշվառմամբ: Խնամատարության պայմանագրով սահմանվում են երեխայի խնամքի, դաստիարակության և կրթության պայմանները, կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները, մինչդեռ խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակելու մասին որոշման բովանդակությունն օրենքով կանխորոշված չէ (Ընտ. օր., 137.1-ին հոդվ., 5-րդ մաս): Այս իրավիճակում առաջ է գալիս նաև խնամակալի (հոգաբարձուի)՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի առջև առկա հաշվետվողականության հարցը: Կոմիտեն խնամակալության (հոգաբարձության) ինստիտուտի գործունեության գլխավոր սկզբունքներից է համարում հաշվետվողականությունը, իսկ դրա առավելագույնս ապահովումը կապում ազգային օրենքներում խնամակալի (հո-

զաբարձուի) պարտականությունների ու գործառույթների հստակ ամրագրման հետ²⁵: Գործող իրավակարգավորումների պայմաններում կարող ենք ասել, որ նախ՝ նյութական տեսանկյունից խնամատար ընտանիքում երեխայի համար ստեղծվում են դաստիարակության համար առավել բարենպաստ պայմաններ²⁶, իսկ խնամակալական ընտանիքների նյութական ծանր դրությունը հաճախ թույլ չի տալիս երեխաների դաստիարակության կամ զարգացման համար ապահովել լիարժեք պայմաններ²⁷, երկրորդ՝ խնամակալի (հոգաբարձուի)՝ օրենքով ամրագրված պարտականությունների հստակ ծավալի բացակայությունը իջեցնում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի առջև վերջինիս հաշվետվողականության աստիճանը: Ի հավելումն նշենք՝ «Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքի²⁸ 13-րդ հոդվածի համատեքստում՝ խնամակալը (հոգաբարձուն) ընտանեկան նպաստ կարող է ստանալ ընտանիքի սոցիալական գնահատման համակարգում հաշվառված՝ մինչև 18 տարեկան անդամ ունենալու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից տվյալ տարվա համար սահմանված ընտանեկան նպաստ ստանալու իրավունք տվող սահմանային միավորից բարձր անապահովության միավոր ունենալու դեպքում, իսկ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի²⁹ 13-րդ հոդվածի համատեքստում՝ կերակրողին կորցնելու հետևանքով խնամակալության (հոգաբարձության) հանձնվելու դեպքում՝ կերակրողին կորցնելու դեպքում 18 տարին չլրացած երեխան ունի աշխատանքային կենսաթոշակի իրավունք: Այսինքն՝ ՀՀ օրենսդրությունը խնամակալության (հոգաբարձության) հանձնված երեխային, իր կարգավիճակով պայմանավորված, որևէ սոցիալական օժանդակություն չի տրամադրում, ինչն արդարացված չէ: Բացի դրանից՝ մեր երկրում ներկայումս իրականացվող խնամատար ընտանիքի ինստիտուտի զարգացմանն ուղղված միջոցառումների և դրան հակառակ խնամակալության և հոգաբարձության ինստիտուտին նոր երաշխիքներ

²⁵ *Stn Guardianship for children deprived of parental care, A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014, ISBN 978-92-9239-464-6doi:10.2811/7016 © European Union Agency for Fundamental Rights, 2014, էջ 27:*

²⁶ ՌԴ-ի տարբեր շրջանների 800 խնամակալական ընտանիքների մի քանի տարիների ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ճնշող մեծամասնությամբ խնամակալներ են դառնում երեխայի տատիկները (88%), պապիկները ավելի քիչ (12%), օտար անձինք խնամակալների մեջ 2%-ից ավելի չեն: Խնամակալությունը ձևավորվել է որպես հարազատների ընտանիքում տեղավորման ձև, որոնք թույլ չեն տալիս երեխային թողնել դժբախտության մեջ, տալ ինտերնատ: Առավել հաճախ խնամակալ հանդիսանում են թոշակատուները (20%-ը՝ 70 տարեկանից մեծ, 40%-ը՝ 50-ից մինչև 60 տարեկան), ինչն էլ նշանակում է, որ մեծամասամբ խնամակալական ընտանիքները մշտական անհատական օժանդակության և օգնության կարիք ունեն, նույնիսկ եթե այդ մասին չեն բարձրաձայնում, միայն խնամակալների 30%-ն է ասել, որ օգնության կարիք չունի: Այս մասին տե՛ս www.usynovite.ru, հասանելի է 24.10.2018:

²⁷ Ն. Ա. Պալիևան իր աշխատության մեջ նշում է, որ ուսումնասիրված խնամակալական ընտանիքների 40%-ը արքատության մեջ է ապրում: Այս մասին տե՛ս Палиева Н.А., Воспитание и личностное развитие детей-сирот в условиях альтернативных форм жизнеустройства: дис. ... д-ра пед. наук. Ставрополь, 2008, էջ 260:

²⁸ «Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքն Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է 12.12.2013 թ., ուժի մեջ է մտել 28.12.2014 թ., ՀՀՕ-154-Ն, ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1 Հոդ. 1186.16:

²⁹ «Պետական կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքն Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է 22.12.2010 թ., ուժի մեջ է մտել 30.12.2010 թ., ՀՀՕ-243-Ն, ՀՀՊՏ 2010.12.30/69(803).1 Հոդ.1634.17:

րով չզհինելը կհանգեցնի վերջինիս նվազագույն կիրառության³⁰: Ուստի կարծում ենք, չչեղվելով առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի նկատմամբ անհատույց իրականացվող խնամակալության (հոգաբարձության) գաղափարից, խնամակալներին (հոգաբարձուներին) երեխայի խնամքի և դաստիարակության համար անհրաժեշտ է վճարել խնամատար ընտանիքում գտնվող երեխաներին տրամադրվող միջոցներին հավասար դրամական միջոցներ:

4. Վերահսկողությունը խնամքի և դաստիարակության երկու ձևերի դեպքում էլ իրականացնում է կրկին ոչ մասնագիտացված մարմինը, սակայն եթե խնամատարության դեպքում վերջինիս գործունեության նկատմամբ հսկողություն իրականացնող ոչ մասնագիտացված մարմինը պայմանագրի մյուս կողմն է, մարզում՝ մարզպետարանը, իսկ Երևան քաղաքում՝ Երևանի քաղաքապետարանը, ապա վերջինիս խնամակալության (հոգաբարձության) դեպքում ևս վերահսկողություն իրականացնելու իրավասության վերապահումն անհասկանալի է, քանի որ խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը: Բացի դրանից, եթե խնամատարության դեպքում ոչ մասնագիտացված մարմինը հստակ ամրագրված պայմանագրային պարտավորությունների և դրանց գնահատման համար նախատեսված չափանիշների դեպքում կարող է իրականացնել վերահսկողություն, ապա արդյո՞ք խնամատար ծնողի գործունեության գնահատման համար նախատեսված չափանիշները բացարձակ կերպով կիրառելի են խնամակալի (հոգաբարձուի) գործունեությունը գնահատելիս, երբ օրենսդիրը նրանց չի տրամադրում իրավունքների, արտոնությունների և երաշխիքների միևնույն ծավալը:

Ուսումնասիրության առարկայի առնչությամբ տեղին է ներկայացնել մեր կողմից կատարված միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը: Այսպես, ԱՄՆ Լուիզիանա նահանգի «Երեխաների մասին» օրենքի 721-րդ և 723-րդ հոդվածների ուսումնասիրությունից հետևում է, որ այստեղ գործում է Լուիզիանայի՝ երեխաների և ընտանիքի աջակցության դեպարտամենտը, որը պարտավոր է առաջարկվող խնամակալի տնային ուսումնասիրության և գնահատման մասին խորհրդակցական բնույթի զեկույցներկայացնել դատարանին, որում արտացոլվում են տեղեկություններ՝ առաջարկված խնամակալի բարոյական և ֆինանսական համապատասխանության, առողջության համար վերջինիս ունեցած տնային պայմանների, երեխայի հոգեկան և ֆիզիկական վիճակի և առաջարկված խնամակալության նկատմամբ նրա արձագանքի, երեխայի խնամքն ապահովելու անհնարի-նության դեպքում, երեխայի համար նախատեսված ծրագրի մասին: Դատարանն ընդունում է երեխայի նկատմամբ խնամակալ նշանակելու մասին առաջարկը և խնամակալ է նշանակում, երբ ակնհայտ և համոզիչ ապացույցների առկայության պայմաններում հանգում է այն եզրակացության, որ առկա են օրենքով սահմանված պահանջներն (պայմանները) առ այն, որ ոչ որդեգրումը, ոչ ընտանիքի հետ

³⁰ Անձինք, որոնք ցանկություն կունենան ստանձնել առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի խնամակալությունը (հոգաբարձությունը), կրիմեն իրավասու մարմին՝ խնամատար ծնող հաշվառվելու, համապատասխան ուսուցում անցնելու և խնամատարության պայմանագրի հիման վրա, առավել բարենպաստ նյութական դրության պայմաններում երեխայի խնամքը և դաստիարակությունը կազմակերպելու համար:

վերամիավորումը չեն բխում երեխայի լավագույն շահերից, վերջին 6 ամիսներին երեխան բնակվել է առաջարկվող խնամակալի հետ, առաջարկվող խնամակալը կարող է երեխայի համար՝ նրա անչափահասության ընթացքում ապահովել կայուն ապահով և առողջ ընտանեկան միջավայր և առաջարկվող խնամակալությունը բխում է երեխայի լավագույն շահերից³¹: Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված է, որ երեխայի նկատմամբ խնամակալությունը, նրա պատշաճ պաշտպանությունը պետության գործն է: Այն դրվում է ընտանիքի և տեղական ինքնակառավարման մարմինների վրա (Ֆրանսիայի քաղ. օր., հոդվ. 394): Այստեղ, գործում է խնամակալի նշանակման երեք եղանակ՝ խնամակալություն օրենքի ուժով, կտակով կամ ընտանեկան խորհրդի որոշմամբ: Երեխայի նկատմամբ խնամակալության գործընթացի ապահովման իրավունքը պատկանում է ընտանեկան խորհրդին և միայն առավել կարևոր դեպքերում է անհրաժեշտ դատարանի հաստատման անհրաժեշտությունը: Առանձնացվում են խնամակալության գործերով դատարաններ, որոնք անչափահասի նկատմամբ խնամակալություն սահմանելիս, խնամակալությանն առնչվող հարցեր վճռելիս պարտադիր մասնակից պետք է դարձնեն ընտանեկան խորհրդին (Ֆրանսիայի քաղ. օր., հոդվ. 391), որի անդամներ կարող են լինել անչափահասների հարազատները և մոր կամ հոր կողմից խնամիները, ինչպես նաև Ֆրանսիայում կամ նրա սահմաններում գտնվող ցանկացած այլ անձ, որը հետաքրքրություն է ցուցաբերում նրա նկատմամբ (Ֆրանսիայի քաղ. օր., հոդվ. 399): Ընտանեկան խորհուրդը սահմանում է անչափահասի ապրելու և դաստիարակության ընդհանուր պայմաններ և այն փոխհատուցումը, որը կարող է տրվել խնամակալին (Ֆրանսիայի քաղ. օր., հոդվ. 401): Վերջին դրույթից պարզ է դառնում, որ սկզբունքորեն առկա է խնամակալի վարձատրության իրական հնարավորություն: Ուշադրության է արժանի խնամակալի վերահսկչի ինստիտուտը: Խնամակալ-վերահսկիչը հսկողություն է իրականացնում խնամակալական պարտականությունների կատարման նկատմամբ և անչափահասի շահերն է ներկայացնում բոլոր այն դեպքերում, երբ խնամարկյալի և խնամակալի շահերը հակասության մեջ են գտնվում (Ֆրանսիայի քաղ. օր., հոդվ. 409)³²: Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ այնտեղ գործում են ինչպես ընտանեկան, այնպես էլ հատուկ՝ խնամակալության գործերով դատարաններ³³: Ընդ որում, վերջինիս սեփական նախաձեռնությամբ երեխայի նկատմամբ խնամակալ նշանակելու հնարավորություն է տրված այն դեպքերում, երբ հարկ է ենթադրել, որ ծննդյան պահից երեխայի համար խնամակալ է պահանջվում³⁴ (Գերմանիայի քաղ. օր., 1773-րդ, 1774-րդ հոդվ.): Խնամակալության գործերով դատարանը պարտավոր

³¹ Stén Louisiana Children's code: Louisiana State Legislature - Legislative Law: Updated through the 2018 Third Extraordinary Session: http://www.legis.la.gov/legis/Laws_Toc.aspx?folder=71&level=Parent:

³² Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона), (предисловие, комментарии, примечания В. Н. Захватаева), Москва. Берлин, Инфотропик Медиа 2012, էջ 148-153:

³³ Հարկ է նշել, որ Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսդրությամբ խնամակալություն սահմանվում է անչափահասների, իսկ հոգաբարձություն՝ չափահաս անձանց նկատմամբ:

³⁴ Stén Гражданское уложение Германии, 2-е издание, дополненное, Москва, Волтерс Клувер, 2006, էջ 448:

է խնամակալ ընտրել անձի, որն իր անձնական հատկանիշներով կամ գույքային դրությամբ, կամ այլ հանգամանքների համապատասխանությամբ պայմանավորված՝ ի վիճակի է իրականացնել խնամակալի պարտականություններ: Մի քանի համապատասխան թեկնածուների թվից ընտրություն կատարելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն հրավիրել խնամարկյալի հետ անձնական կապվածություն, ազգակցություն, խնամիություն կամ կրոնական (դավանական) ընդհանրություն ունենալու հանգամանքներին: (Գերմանիայի քաղ. օր., 1779-րդ հոդված, 2-րդ մաս): Ուշագրավ է, որ խնամակալության գործերով դատարանի կողմից խնամակալ ընտրվելու դեպքում խնամակալի պարտականությունների ստանձնումը գերմանացու համար պարտականություն է դիտարկվում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կան այնպիսի խոչընդոտող հանգամանքներ, ինչպիսիք են տվյալ անձի անգործունակությունը, անչափահասությունը, ծնողների կողմից կոնկրետ անձին բացառելը, պետական պաշտոնյաների կամ հոգևոր ծառայողի համար նախատեսված սահմանափակումները (նրանք պետք է հատուկ թույլտվություն ստանան, հակառակ դեպքում չեն կարող խնամակալ նշանակվել) (Գերմանիայի քաղ. օր., 1785-րդ հոդված): Խնամակալի պարտականություններից հրաժարվելու իրավունքը վերապահված է անձին՝ որի 60 տարին լրացել է, որի երեքից ոչ պակաս անչափահասների խնամքով է զբաղվում, որը գույքային դրությամբ կամ ծանր հիվանդության պատճառով ի վիճակի չէ պատշաճ կերպով իրականացնել խնամակալի իր պարտականությունները և այլն: (Գերմանիայի քաղ. օր., 1786-րդ հոդվ.): Ինչպես տեսնում ենք, Գերմանիայի օրենսդիրն անձին խնամակալ նշանակելը կախվածության մեջ չի դնում վերջինիս կամքից և նախատեսում է դրանից հրաժարման հստակ և սահմանափակ դեպքեր: Հետաքրքրական է վերահսկող խնամակալի ինստիտուտը, որը կիրառվում է, եթե խնամակալության իրականացումը կապված է գույքի կառավարման հետ, (Գերմանիայի քաղ. օր., 1792-րդ հոդված): Վերահսկող խնամակալը պարտավոր է հետևել խնամակալության պատշաճ իրականացմանը, պարտավոր է անհապաղ խնամակալության գործերով դատարանին հայտնել խնամակալի կողմից թույլ տրված պարտականությունների խախտման մասին (Գերմանիայի քաղ. օր., 1799-րդ հոդվ., 1-ին մաս): Սա փաստում է Գերմանիայում առավելագույնս մասնագիտացված մարմնի առկայության մասին:

Լատվիայի քաղաքացիական օրենսգրքի³⁵ «Ընտանեկան իրավունք» վերտառությունը կրող 1-ին մասում նշվում է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին վերաբերող գործերով զբաղվող «որբերի դատարանի» մասին: Տարանջատված են այն դեպքերը, երբ խնամակալությունը սահմանվում է մեխանիկորեն, առանց որբերի դատարանի կողմից դրա հաստատման (օրինակ՝ ծնողների կամ պապերի և տատերի կողմից կտակում նշանակված խնամակալներին իրենց խնամակալական պարտականությունների կատարումը թույլատրվում է առանց որբերի դատարանի կողմից հաստատման) և այն դեպքերը, երբ խնամակալության սահմանման՝ խնամակալի կողմից իր պարտականությունների կատարմանն անցնելու համար անհրաժեշտ է որբերի դատարանի հաստատումը (խնա-

³⁵ Гражданский закон Латвийской Республики: http://www.pravo.lv/likumi/05_1_gz.html

մարկային ինչ-որ բան կտակող բոլոր այլ անձինք կարող են կտակված գույքի համար խնամակալ նշանակել, այս իրավունքը պատկանում է յուրաքանչյուրին, որի կյանքի ընթացքում իր գույքից անչափահասին ինչ-որ բան է տալիս (Լատվիայի քաղաքացիական օրենսգիրք, 230-րդ, 231-րդ հոդվածներ): Այնուհետև շեշտվում է, որբոլոր դեպքերում կտակով նշանակված խնամակալները պետք է հաստատվեն որբերի դատարանի կողմից, և նրանք կարող են հաստատվել միայն այն բանից հետո, երբ դատարանը կհամոզվի խնամակալի պարտականությունների կատարման համար անհրաժեշտ նրանց հնարավորություններում և հատկանիշներում: Խնամակալության պարտականությունը հասարակական պարտականություն է, որից, առանց օրենքով սպառիչ ամրագրված հիմքերի առկայության (պետական ծառայությունը, որը դժվար է համատեղել խնամակալի պարտականությունների հետ, գրել-կարդալու չիմացությունը, 60 տարեկանից բարձր տարիքը, մեծ ընտանիքը, աղքատությունը, հիվանդությունը, որը խոչընդոտում է խնամակալի պարտականությունների պատշաճ իրականացմանը և այլն) ոչ ոք չի կարող հրաժարվել (Լատվիայի քաղաքացիական օրենսգիրք, 232-րդ, 245-րդ հոդվ.): Ներկայացված կարգավորումներից անառարկելիորեն հետևում է մի բան, որ խնամակալության ինստիտուտին, առհասարակ, և խնամակալի անձի ընտրությանը, մասնավորապես, առաջադրվում են խիստ և որոշակի պահանջներ: Իտալիայի օրենսդրությամբ խնամակալ նշանակվում է երեխայի գտնվելու վայրի անչափահասների շահերի կենտրոնի պրետորի կողմից³⁶: Ֆինլանդիայում խնամակալություն կարող են սահմանել դատական համակարգի ստորին օղակի ատյանները, իսկ Պորտուգալիայում այս գործառույթը վերապահված է մասնագիտացված ընտանեկան դատարաններին:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հանգում ենք հետևյալին.

- «Երեխայի լավագույն շահերին» հակասող հնարավոր որոշումների կայացումը բացառելու, երեխայի խնամքը և դաստիարակությունն առավել նպաստավոր միջավայրում կազմակերպելու տեսանկյունից հրամայական է խնամակալության և հոգաբարձության մասնագիտացված մարմնի ստեղծումը՝ համապատասխան մասնագետների ներգրավման, արդեն իսկ ներդրված սոցիալական աշխատողի և դեպք վարողի գործունեության կոնսոլիդացման և համապատասխան երաշխիքների տրամադրման միջոցով:
- Խնամատար ընտանիքի ինստիտուտի կատարելագործման ուղղությամբ ներկայումս կատարվող օրենսդրական բարեփոխումներին զուգահեռ՝ դրանցում ներդրված սկզբունքներին համահունչ հարկ է փոփոխություններ կատարել Ընտանեկան օրենսգրքի «Խնամակալությունը և հոգաբարձությունը երեխաների նկատմամբ» վերտառությունը կրող 19-րդ գլխում: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է մշակել և ընդունել «Խնամակալի ընտրության, խնամակալին ներկայացվող (անձնային, ընտանեկան և գույքային) պահանջները, դրանց գնահատման կարգն ու

³⁶ Стн Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник/Отв.ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. - 4-е изд., перераб. и доп. В 2-х т.- Т. II - М.: Международные отношения, 2006, էջ 263:

իրավասու մարմինը, ինչպես նաև խնամակալի (հոգաբարձուի) և խնամարկյալի համադրելիության չափանիշները հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը՝ այդպիսով բացառելով միայն ազգակցության փաստով առաջնորդվելու ներկայումս որդեգրված մոտեցումը և ապահովելով խնամակալի (հոգաբարձուի) գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի համար ուղենիշեր:

- Ընտանեկան օրենսգրքում խնամատարության համանմանությամբ նախատեսել խնամակալության (հոգաբարձության) հանձնված երեխայի խնամքի և դաստիարակության համար նախատեսված՝ խնամակալին (հոգաբարձուին) դրամական միջոցների տրամադրման հնարավորություն՝ երեխայի համար ապահովվելով խնամքի և դաստիարակության առավել բարենպաստ պայմաններ՝ միևնույն ժամանակ նպաստելով խնամակալության (հոգաբարձության) ինստիտուտի հաշվետվողականության բարձրացմանը:

Annotation. From the point of view of ensuring the best interests for the child left without parental care, at present it is essential to establish a specialized guardianship and curatorship body. Besides, for the same reason, it is also important to impose by legislation equal requirements to guardianship, curatorship and foster family institution, to the children with the same status, to the ones (that is the guardian (trustee) and foster parent) who have the same extent of obligations for the care and upbringing of the children.

Аннотация. С точки зрения наилучшего обеспечения наилучших интересов ребенка, оставшегося без родительского попечительства, в настоящее время важно создание специализированных органов опекуинства и попечительства, а также направленное на осуществление тех же целей института опекуинства (попечительства) и приемной семьи, законодательное предъявление равносильных требований в осуществлении воспитания и ухода за детьми, имеющими данный статус, к лицам, имеющим равный объем обязательств, опекунам (попечителям), приемным родителям.

Բանալի բառեր - առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա, խնամակալություն, հոգաբարձություն, խնամակալ, հոգաբարձու, խնամադար ընտանիք, խնամադար ծնող, երեխայի լավագույն շահ:

Keywords: a child left without parental care, guardianship, curatorship, fosterer, guardian, trustee, foster family, foster parent, the best interest of the child.

Ключевые слова: ребенок, оставшийся без родительского попечения, опекуинство, попечительство, опекун, попечитель, приемная семья, родитель-опекун, наилучшие интересы ребенка.

Ռ. Պետրոսյան - ԵՊՀ, քաղաքացիական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, էլ. փոստ՝ rubin.petrosyan@gmail.com

Ներկայացվել է խմբագրություն՝ 03.02.2020, տրվել է գրախոսության՝ 03.02.2020, երաշխավորվել է իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վահրամ Ավետիսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության՝ 16.03.2020